

A SZŐLŐTERMESZTÉS FEJLESZTÉSÉNEK FAJTAKÉRDÉSEI*

KOZMA PÁL
az MTA rendes tagja
Kertészeti Egyetem, Budapest

Bevezetés

A termelésben felhasznált szőlőfajták a termelési eszközök köréhez tartoznak s döntő jelentőségük van a termelés eredményességének, jövedelmezőségének alakulásában.

A fajtákban, a fajtaválasztékban, az államilag meghatározott fajtarendszerben (fajtaösszetételben) a társadalom: a termelők, a fogyasztók és a kereskedelem igényei jutnak kifejezésre.

Legösszetettebb a *termelők igénye*, hiszen figyelembe kell venniük a fogyasztóknak és a kereskedelemnek a szőlő termésével s a belőle készült termékekkel szembeni követelményeket, ugyanakkor ezekkel kapcsolatban a fajtáknak a termőhelyi környezeti viszonyok közti mennyiségi és minőségi teljesítőképességét, termelési biztonságát, a korszerű termelésre való alkalmasságát, technológiai (feldolgozási) tulajdonságait is.

A *fogyasztók igénye* részben a szőlőgyümölcs, részben a belőle technológiai úton készült termékek (bor, levek, aszaltvány stb.) fogyasztási és élvezeti értékére irányul.

A *kereskedelem* az étkezési, ill. csemegeszőlő, továbbá a boroknak és egyéb termékeknek a fogyasztói igények kielégítésére alkalmasságát, keresett-ségét, szállíthatóságát, eltarthatóságát, minőségi stabilitását, piaci rugalmasságát értékeli.

A mindenkori fajtaválaszték, az üzemi és az országos fajtaösszetétel össz-társadalmi értékét az határozza meg, hogy a termelők, a fogyasztók s a kereskedelem igényeit az egyes időszakokban milyen mértékben és arányban testesíti meg. Korunkban az államilag szabályozott fajtaösszetétel a társadalom igényeit, a sok évszázados tapasztalatokat, a tudomány és technika eredményeit tükrözi; annak a termelésben való realizálódása viszont a fajták terv szerinti szaporíthatóságától, a fajtaváltás és elterjesztés gyorsaságától, a termőtájakba talajokba és termelőüzemi ültetvényekbe való beillesztés szakszerűségétől függ. A

* Előadás az MTA Kertészeti Bizottsága 1979. június 8-án megtartott felolvasó ülésén.

fajtapolitika és annak gyakorlati megvalósulása döntően határozza meg a termelés korszerűségét és gazdaságosságát.

A szőlőtermesztés általános és hazai története folyamán a következő három időszakot különíthetjük el a fajtáknak a képződésével és termesztésben való szerepével kapcsolatban:

— a fajták spontán kialakulásának és ösztönös felhasználásának időszaka,

— a kialakult fajtáknak a környezeti viszonyok, a sajátos fogyasztói és kereskedelmi igények szerinti kiválogatásának, ösztönös népi szelekciójának az időszaka,

— a fajták, a fajtaválaszték fogyasztói, kereskedelmi és termelési igények szerinti előállításának, kialakításának, rendezésének az időszaka.

Ezek a történeti időszakok a különböző földrajzi szőlőfaj-csoportok esetében kultúrtörténetüktől függően alakult. Eszerint ez a hármas időszakkal jellemezhető fejlődéstörténeti időszak legjellemzőbb az eurázsiai szőlőfajra — a *Vitis vinifera*-ra. Az észak-amerikai fajok termesztéstörténetéből az első időszak kiesik, s a második — bár a jellemző kultúrevolúció szerint alakul — többnyire a *V. vinifera* termesztéstörténetéhez kapcsolódik. Viszont a harmadik időszakban sajátosságosan még inkább összeolvad a *V. vinifera* kultúrtörténetével.

A kelet-ázsiai fajok csoportjából csak a *Vitis amurensis*-nek van némi önálló spontán kultúrevolúciója, amely a kezdeti fokon megrekedt. Valamennyi a termesztés fejlesztésére kiválasztott faj a harmadik történeti időszakban lépett a termesztéstörténet színpadára a *V. vinifera*-val való keresztezéses kísérletek kapcsán.

A szőlőfajták képződésének történeti korszakai és jellemzői

A világ szőlőtermesztésének a kialakulásában legnagyobb jelentőségű az eurázsiai szőlőfaj — a *V. vinifera* volt.

A *V. vinifera* a *V. silvestris* természetes areájában — az Ibér félszigettől a Földközi-tenger és az 58. szélességi kör által határolt s a Kaspi-tengerig hosszan elnyúló területen alakult ki az időszámításunk előtti 3-4. évezredtől. A fajtaképződés *első korszaka* mai ismereteink szerint a középkorig, a nyugat-ázsiai és az európai történeti termőhelyek és borvidékek kialakulásának kezdetéig tartott. A *második korszak* ettől kezdődően a XVIII. század végéig húzódott. A XIX. század első felében kezdődő céltudatos szelekciós és keresztezéses nemesítéssel kezdődött a fajtatörténet harmadik jelenlegi modern korszaka, amely napjainkban teljesedett ki.

Az első fajtatörténeti korszakot főleg az ösztönösség jellemezte, de már a fogyasztási igények serkentették a változatok—fajták bővítésére. A fajtaképzés mai ismereteink szerint a *V. silvestris* areájának a keleti részén,

Transzkaukáziában, Kisázsiaiban kezdődött, majd továbbhaladt nyugat felé az Égei-tengeri szigetekre s a Balkán felé, s Nyugat-Ázsiában és Egyiptom területén az ókorban kilépett a természetes areából. Még időszámításunk előtt az ókori görögök közvetítésével beléptek a keleti cultivarok és a szőlőtermesztés Itália és Gallia földjére, s ezekkel elindították az area keleti és északi részén is a *V. silvestris* cultivarjainak s a *V. vinifera* és változatai kialakulásának a folyamatát. A rügymutáció felismerése és szaporítása, a spontán ivaros kereszteződésekől létrejött változatok felismerése és szaporítása, a gyakori magról szaporítás voltak azok a tényezők, amelyek a *V. silvestris* valószínűleg több, a jégkorszak előtt élt faja és több alfaja gazdag génanyagának a manifesztálódását elősegítették.

A cultivarok képződésének sajátos irányát elsősorban a környezeti tényezők befolyásolták; de nem vitatható a szőlőtermesztők ösztönös és céltudatos beavatkozása sem. Ebben a korszakban kezdődött és játszódott le a *V. vinifera* *convarietas orientalis* és a *convarietas pontica* földrajzi-ökológiai fajtacsoportok kialakulási folyamata és indult el a *convarietas occidentalis* képződése is. A *pontica* és *orientalis* fajtacsoportok képződésében is elsődleges volt a borszőlő s másodlagos a csemege-szőlő-fajtatípusok kialakulása. A *silvestris*nek *viniferá*vá való kialakulása Transzkaukáziában a magleletek elemzése szerint 1,5-2,0 ezer éves folyamat volt. A képződött fajták, fajtaváltozatok száma — ahogy erre az ókori írók is utaltak — igen nagyszámú volt: több tízezer lehetett. Már ebben a korszakban megszülettek az első magvatlan és a muskotályos fajták, és ismertek voltak a különböző bogyó alakú-, méretű és színű fajták is. A nagy hódító és civilizáló államoknak — Asszíria, Egyiptom, a görög városállamok, majd a hellenisztikus birodalmak, a római birodalom — nagy szerepük volt a szőlőtermesztés és a fajták terjesztésében s az eurázsiai fajtaértékelések elindításában.

A második korszakban a fajták képződését s a fajták termesztési felhasználását egyre tudatosabb célok szerint irányították. A vegetatív szaporítási módok terjedése és csaknem kizárólagossá válása lehetővé tette az egyes fajták és klónok genetikai stabilizációját és az ültetvényekben való egységes megjelenését. Jellemző maradt általában azonban a sokfajtájúság, a céltudatos termeléspolitikai beavatkozás hiánya. Minden termesztő maga választotta meg a fajtákat. Bár lelassult, de nem állt meg a spontán fajtaképződés sem, a mutáció és spontán kereszteződés további nagyszámú fajtát teremtett. Jellemző erre az időszakra a földrajzi-ökológiai fajtacsoportok termelési tájainak a környezeti és termelési viszonyokkal összhangban való kialakulása, a fehér- és vörösborszőlő-fajták nagy termesztési körzeteinek rendeződése és az iszlám vallás ideológiájának hatására a *convarietas orientalis* nagy bogyójú cultivarjainak nagyarányú felszaporodása. A hódító háborúk nagy fajtamozgásokat indítottak el (pl. a török hódítás a Kadarka, a Dinka és más déli pontuszi fajtákat, másrészt nyugat-európai fajtákat hozott hazánkba).

A termesztés fejlesztésében a fajtáknak egyre tudatosabb szerep jut. Pl. a fában szegény vidékeken, tehát ahol a támasz olcsó beszerzése nehéz, ott a merevszárú, ún. gyalogművelésre alkalmas fajták termőterülete nőtt. Ahol a napfény és a nyári meleg korlátozottabban állt rendelkezésre, ott a rövidebb tenyészidejű, több cukrot képző fajtákat telepítették nagyobb arányban. A termesztés északi határai közelében a zamatos fehér borokat adó és viszonylag jobb téltűrő fajtákat, viszont délen, ahol kevesebb zamat és sav képződött a termésben, ott a vörösborszőlő-fajtákat alkalmazták nagyobb előszeretettel. A pezsgőborok készítésének a gondolatát a kevésbé kedvező környezeti viszonyok inspirálták. A természetes csemegeborok készítését fajtatulajdonságokhoz köthették. Az európai különleges csemegeborok — xeres, portói, malaga, tokaji stb. — ennek a korszaknak a szülöttei.

A *V. vinifera* már időszámításunk előtt kilépett a *V. silvestris* areájából kelet felé, de különösen a középkortól kezdődően nagyszámú változata jelent meg Közép-Ázsiában, Kínában és Japánban is. 1421-ben lépett ki Euráziából nyugat felé — az Atlanti-óceán közeli szigeteire, majd Amerika felfedezése után Dél-, Közép-, majd Észak-Amerikába. Ezekben az új termőhelyeken a fajtaképződést az eurázsiaitól eltérő ökológiai, társadalmi, termelési feltételek irányították. Észak-Amerikában találkozott először a *V. vinifera* a ránézve igen veszedelmes peronoszpórával, lisztharmattal és filoxérával. De mivel eurázsiai őshazájában nem élt együtt ezekkel a kórokozókkal és kártevőkkel, a természetes kiválogatódás nem hozhatta létre az ezekkel szembeni rezisztens formákat.

Az első *vinifera*-ültetvények pusztulása indította el tulajdonképpen az észak-amerikai őshonos, de az említett kórokozókkal és kártevőkkel szemben ellenálló szőlőfajok termesztésbe vonását, kultúrevolúcióját, nagyobb fogyasztási értékű cultivarjainak kiválogatását, majd a következő korszak kezdetén keresztezéses nemesítéssel való tovább javítását. Bár Észak-Amerikában a helyi fajok természetes spontán kereszteződéséből származó fajhibridek felhasználása is kiterjedt volt, az eredeti amerikai és az eurázsiai faj cultivarjainak a kereszteződéséből, majd tervszerű keresztezéséből származó fajták vették át egyre inkább a különlegesen alakult észak-amerikai szőlőtermesztésben a szerepet.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Észak-Amerikában jellemzően és jól körülhatárolhatóan 3 sajátos fajtaképződési körzet jött létre. Mexikóban és Kaliforniában a *V. vinifera* változatok felhasználási és képződési körzete Észak-Amerika keleti részén, Floridától északra az Euvitisbe tartozó fajok rezisztens, tolerans mutációinak, fajtahibridjeinek felhasználási és képződési körzete, s a déli, melegebb részeken a XVIII. század második felétől a *Muscadinia alnemzetség*be tartozó *V. rotundifolia* mutációiból és természetes kereszteződéséből képződött cultivarok felhasználási és képződési körzete alakult ki. Az USA mai keleti részén a fajok változatainak a kiválogatását étkezési és

borkészítési célra, és a rosszul termékenyülő, nővirágú fajták beporzási céljára végezték és természetsszerűleg — bár még azokat nem ismerték — a vini-fera-fajtákat pusztító kórokozók és kártevők legyőzése céljából. A bor- és étkezési jellegű fajták differenciálódása ebben a fajtacsoportban nem volt olyan határozott s nem ért el olyan fokot, mint a viniferák körében.

A kelet-ázsiai szőlőfajok (*V. amurensis*, *Thunbergii* stb.) csak a fajtaképződés harmadik korszakában léptek a kultúrevolúcióba, s szinte kizárólag a *V. vinifera*-val s 1-2 észak-amerikai fajjal alkotott (pato- és klímarezisztens) interspecifikus hibridekben váltak a termelésfejlesztés fontos tényezőivé.

A *fajtaképződés* harmadik szakasza a XVIII. század végén s a XIX. század első felében kezdődött, de lényegében csak a XIX. század második felében bontakozott ki, és különösen a XX. század 40-es éveitől kezdve gyorsult fel és szorosan kapcsolódott a tudományos-technikai forradalomhoz. Jellemző sajátosságai a korszak kezdetén az előző évezredek során felhalmozódott fajták feltárása, begyűjtése, gyűjtemények létesítése, a gyűjteményekben azok morfológiai, anatómiai bélyegeinek tanulmányozása, azok leírása, rendszerezése, termesztési értéküknek a gyakorlati tapasztalatok szerint, majd kísérletekben való megállapítása, valamint kísérletek az egyes országok legmegfelelőbb fajtaválasztékának az összeállítására. Megkezdtek a külföldi gyűjtését, vizsgálatát, értékelését, nagy ampelográfiai műveket alkottak.

A fajtaképződés új forrása lett a magoncozás, majd a mesterséges keresztezés megindulása. A XIX. század közepén egyrészt az Észak-Amerikában őshonos szőlőkórokozók (lisztharmat, peronoszpóra) és állati kártevő (filoxéra) Európába való behatolása, másrészt a kapitalizmus és a természettudományok fejlődése gyakorolt nagy hatást az európai államok fajtaalakulására.

Az első kórokozó megjelenése ösztönözte az észak-amerikai toleráns, rezisztens fajhibridek behozatalát, honosítását s ilyeneknek Franciaországban és más országokban való előállítását. A filoxéravész hatása az észak-amerikai filoxérarezisztens alanyfajok honosítása s a különböző genealógiájú fajták keresztezéses nemesítéssel való előállítása, az immunis homoktalajok nagymértékű felhasználása a gyökérnemes ültetvények létesítésére.

A filoxéravész által elpusztult európai történelmi borvidékek rekonstrukciója radikális változást idézett elő a fajtaválasztékban: be kellett vezetni a kötött talajokon az alanyfajták alkalmazását, a fajtavagyon kritikai felülvizsgálatára, értékelésére s a kapitalista termelési viszonyoknak, továbbá a fejlettebb és differenciáltabb fogyasztói és kereskedelmi igényeknek megfelelően kellett összeállítani a fajtaválasztékot. Ez az általános fajta racionalizálás az állami termeléspolitika rangjára a XIX. század végén emelkedett először. A több évszázados és gazdag fajtavagyon az új korszaknak nem, vagy kevésbé megfelelő részét törvényesen száműzték, kiirtották, a gazdasági ösztönzők a nagyobb értékű fajtaválaszték terjedését segítették elő. A rayonírozás, a borvidékek, a termelési körzetek kialakulásával ezek legmegfelelőbb fajtaösszeté-

telét is meghatározták. A termőképesség, a termésminőség, a borok termőhelyi és fajtajellege és bizonyos fokig a fagytüró és gombabetegségeknek ellenálló-képesség állami-társadalmi követelmény lett s a fajták értékét ezek alapján határozták meg. Megkezdődött Európában is a csemegeaszőlő-termesztés fejlődése és ehhez a különböző érési idejű, terméstulajdonságú, szállítható és eltart-ható fajták felkutatása és keresztezéses nemesítéssel előállítása.

A két világháború között a gazdasági nehézségek, borértékesítési válsá-gok tovább serkentették a csemegeaszőlőfajták terjedését és nemesítését, mint a nagyobb termelési biztonságu, kisebb termelési költséget igénylő régi direkt-termő hibridek telepítését és újabb rezisztens — toleráns fajhibridek előállítá-sát. A jelenlegi rezisztenciára nemesítésben nagy jelentőségű, ún. francia—ame-rikai hibridek (CASTEL, COUDERC, BACO, SEYVE-VILLARD nemesítők hibridjei) többnyire ebben az időszakban születtek.

Ebben a korszakban még egyéb követelmények nem léptek fel a termesztők részéről.

A korszak második világháború utáni időszakában, tehát jelen korunkban a szőlőtermesztés fejlesztésének fajtakérdései differenciálódtak, komplexebbek, igényesebbek lettek: az állami termeléspolitika egyre tudatosabban és célra-törőbben hat az országos és termelési körzetek gazdaságilag legértékesebb, a belföldi fogyasztást és az export-szükségletet legjobban kielégítő, legbiztonsá-gosabban termesztendő fajtakollekciójának a kialakítására; figyelembe véve a fogyasztók, a kereskedelem és a termelés együttes igényét. A kézi munkaerő-nek az iparba áramlása miatti csökkenése s ezzel, továbbá a tudományos-tech-nikai forradalommal kapcsolatban az ipari jellegű termelési technika fejlődése szintén újabb követelményeket támasztott a fajtákkal szemben.

Az eddigiek előrebocsátásával érthetjük meg azt, hogy mit követelhet korunk a szőlőfajtáktól, a meglevő hagyományosan és a nemesítés eredménye-ként létrejött fajták hogyan alapozhatják meg az ipari jellegű üzemi termelést és elégíthetik ki a fogyasztók és kereskedelem igényeit.

A szőlőtermesztés fejlesztésének fajtakérdései korunkban és hazánkban

Az össztársadalmi igényeket figyelembe vevő hivatalos állami fajtapoliti-ka az utóbbi két évtizedben alakult ki. A szőlőtermesztés korszerűsítésének kezdetétől, az 1961—65. évi második ötéves terv időszakától kezdve igyekeztek az állami intézkedések a fajtaválasztékot, a fajtaarányokat, fajtaszerkezetet or-szágosan és borvidékek, bortermőhelyek, csemegeaszőlő-termesztő körzetekre ki-terjedő hatállyal rendezni. A fajtaracionalizálás ebben az időben a felkészületlen-ség, a lázas telepítési ütem következtében csak részleteredményeket érhetett el, csak a nagyvonalú kezdeményező lépéseket tehette meg. A hatásosabb hatósági intézkedések az utóbbi években kezdik éreztetni kedvező hatásukat.

A fajtaszerkezet javításában első eredményként a második öt éves terv-időszakban a csemegeaszőlőfajták területi arányának a növelését (7 % fölé), a régi direkttermő fajták terjedésének bizonyos csökkenését értük el. A 70-es években ellentmondásos helyzet alakult ki a vörös- és a fehérborszőlő-fajták területi arányainak kialakításával kapcsolatban. A munka- és költségigényesebb vörösborkészítés miatt átmenetileg a kék bogyójú borszőlőfajták telepítése lelassult, viszont a 70-es évek közepétől a vörösborkok iránti kereslet hazai és nemzetközi fellendülése következtében elindítottuk a vörösbork (bikavér) programot, s ezzel megnövekedett a vörösborszőlő-fajták iránti kereslet.

A második öt éves tervidőszakot követően viszont jelentősen csökkent a csemegeaszőlő exportgazdaságossága, ennek következtében a csemegeaszőlő-fajták iránti érdeklődés is lanyhult, amit legfeljebb a háztáji termesztők érdeklődése enyhít valamelyest.

A termeléspolitika leghatékonyabban és legáltalánosabban szolgálta eddig a hazai fajtaszerkezetben a minőségi fajták területi arányának a növelését. Öröndetes az, hogy a domb- és hegyvidéki borvidékeken a nagyüzemekben, főleg az állami gazdaságokban túlsúlyba jutottak a minőségi bort adó fajták, s az Alföldi borvidékeken is megszűnt a tömegtermő fajták kizárólagossága s elérték az új telepítésű ültetvényekben is a 40—60 %-os területi arányt. A redukív borkészítésre alkalmas fajták (Rizlingszilváni stb.) telepítése is megélénkölt.

A szőlőtermesztés korszerűsítésével, gépesítésével a fajtákkal kapcsolatos igények tovább bővültek, ill. differenciálódtak. Az általános követelmények (nagy termőképesség és termésminőség, fajtaarányok) mellett az ültetvények gépi művelésre alkalmassá tételével, s a biotechnika korszerűsítésével összefüggésben további követelmények jelentkeztek. Az ezekkel kapcsolatos kezdeti viták a termesztők és a gépészek közt robbantak ki abban a kérdésben, hogy a gépeket alakítsák-e az ültetvényhez és a fajtákhoz, vagy az ültetvényeket s a termesztéstechnikát alakítsák a gépekhez. A problémák kezdeti, nem éppen dialektikus vitatása a 70-es évek elejére lezárult, s a megoldást mindkét részről a kölcsönös megértés és segítő hozzájárulás jellemezte.

A korszerű, gépesített, széles sorközü, huzalos támrendszerű, magas tőke-művelési rendszer bevezetése a rendelkezésre álló fajtaválaszték átértékelését tette szükségessé. A termelési biztonság és termésminőség fenntartása céljából a kevésbé fagyérzékeny, korai érésű, jó cukor- és zamattermelő képességű, rothadásra nem hajlamos termésű fajtákat kellett telepíteni. Egyébként a magasművelésre áttérés a hagyományos fajták kritikus biológiai és termesztési tulajdonságai átértékelését tette szükségessé. A megváltozott tenyészterületi és biotechnikai körülmények között ui. a fajták növekedési, termésképződési és termés tulajdonságai, továbbá a klíma károsító hatásával s a kórokozókkal szembeni viselkedésük megváltoztak. Az üzemi összehasonlító fajtaértékelési kísérletek segítették alapvetően a hazai, hagyományos fajtaválasztéknak a nagyüzemi, ipari jellegű termelésre (gépesített szüretre) való átértéke-

lését és átrendezését. Ez a tevékenység még nem zárult le, most is folyamatban van, kísérletbe állították az újabb nemesítésű és hasznosítás alatt álló fajtákat is. Egyre inkább meghatározzák az egyes fajták szintetikus fajtaértékét, a fajtaválaszték értékrendjében való egzakt elhelyezését, s az egyes termelési körzetek legértékesebb fajtaválasztékát.

Korunk legkiemelkedőbb társadalmi követelménye, de a termesztők kiemelt jelentőségű igénye a termesztett szőlőfajtáknak a kórokozókkal, az állati kártevőkkel s a klíma károsító elemeivel szembeni rezisztenciája, toleranciája.

A világ, de még inkább az egyes országok és azokon belül egyes üzemek sokéves termesztési statisztikájában szembetűnő a termés hozamok évről évre való jelentős ingadozása. Az eltérések igen gyakran 30—50 %-osak, de előfordulnak a 80—100 %-os különbségek is. Ennek oka részben a termés-(termőrugy-, virág-) képződés ökológiai-időjárás tényezőinek a változásában, másrészt a kialakult termés kisebb-nagyobb részének a kedvezőtlen időjárás, technológiai patogén szervezetek és állati kártevők általi károsításában keresendő.

A termelési biztonságot csökkentő tényezők közül a téli erős lehűléseket (fagyokat), a tavaszi-nyári aszályos időjárást, a nyári és őszi, túlságosan sok csapadékot, az érés előtti három hónapban a hő- és fényviszonyok kedvezőtlen alakulását, a vegetációs időben károsító vírus- és gombabetegségeket (peronoszpora, lisztharmat, szürkerothadás stb.) és állati kártevőket emelem ki.

Ezek a termelési biztonságot veszélyeztető tényezők jelentkezhetnek különböző mértékben, egyedül, de összetetten is. Az elmúlt évtizedekben különösen a téli, tavaszi és kora őszi fagyok, a nyári alacsony átlagos hőmérséklet, a csapadékos őszi következtében beálló botritiszes rothadás okozott nagy mennyiségi és minőségi termés kiesést. Ezeknek elsősorban a pontuszi fajták estek áldozatául.

A nagyüzemi termelés joggal igényeli a fajták termelési biztonságának a növelését, ezt csak a nemesítés és a fajtakutatás valósíthatja meg.

Világviszonylatban is fellendülőben van a szőlő rezisztenciára nemesítése, azt is mondhatjuk, hogy reneszánszát éli, azonban ezzel egyidőben meg kell vívni a rezisztens fajták termesztésének a polgárjogát a konzervatív szemlélettel szemben.

Egyes rezisztenciagének pl. a szárazság- és téltűrés, a botritiszes rothadás-ellenállóság fellelhetők egyes vinifera-fajtákban is. Az összehasonlító fajtaértékelési kísérletek ezeket feltárta s a termesztés gyakorlata jól hasznosította (pl. a *convar. occidentalis* fajták téltűrőképessége, a Rajnai rizling, a Kékfrankos, a Cabernet, a Chasselas stb. rothadás-ellenállósága). Ezek a fajták eredményesen hasznosíthatók a rezisztenciára nemesítésben is.

A téltűrőképesség, továbbá a peronoszporával, lisztharmattal, a különböző vírusokkal szembeni ellenállóképesség, továbbá a regenerálódási képesség növekedése csak az interspecifikus keresztezések révén lehetséges.

Az interspecifikus hibridek előállítására, mint ismeretes, a XIX. század-

ban, de a XX. század első felében is főleg az észak-amerikai fajokat használták. MICSURIN kezdeményezésével indulóan a XX. században s különösen a második világháború után a kelet-ázsiai fajokat, főleg a V. amurensist és a V. Thunbergiit is bevonták a kísérletekbe. Az elfogadható eredmények az utóbbi időben születtek meg, akkor, amikor a komplex hibridekben a rezisztencia és a vinifera terméstudajdonságai kedvezően kombinálódtak. Az egyik, tehát az amerikai fajokat felhasználó irányzatban a nagy áttörést HUSFELD iskolája végezte el. Az Fr 94-60, 993-60, Gm 322-58, 318-57, C 97-45, Ga 58-30 hibridek, amelyek Seibel, Seyve-Villard és komplex Vinifera hibridek keresztezéséből születtek, kielégítik a rezisztencia- s a termésminőségi követelményeket. Az ebbe az irányzatba tartozó hazai kutatók (CSIZMAZIA, SZEGEDI, KOZMA) is értek már el figyelemre méltó eredményeket. A másik, tehát a kelet-ázsiai fajokat felhasználó szovjet nemesítői iskola ugyancsak bizonyított — hazánkban TAMÁSSY és KOLEDA fajhibridjei teljesítik egyre inkább — a rezisztencia mellett a minőségi követelményeket is.

A maradi, tehát a fajhibrid ellenes tábor nagy szellemi erőket (BRANAS, BREIDER) vonultatott és vonultat fel a fajhibridek gyakorlati alkalmazása ellen: fő bizonyítékuk az, hogy „az emberi szervezetre káros hatóanyagokat tartalmaznak”, nem adnak minőségi bort. Ezeket a bizonyítékokat a közelmúltban tudományos vizsgálatokkal cáfolták s végre elértünk oda, hogy az OIV ez évi stuttgarti kongresszusán nagy küzdelmek árán hivatalosan is polgárjogot nyertek a fajhibrid eredetű fajták. Természetesen a hagyományos fel fogás utóvédharca még évtizedekre fog nyúlni.

A fajhibridek polgárjogáért folyó, az előítéletek elleni harcban a haladás oldalán hazánk is kivette a részét. Az eddig elismert első fajhibridek beléptek a termelésbe, amelyeknél még jobbakat ígérnek a nemesítői tenyészkertek.

A termelési költségek csökkentéséhez, a környezetet és az embert is károsító növényvédőszerek szőlőtermesztésből való kiiktatásához is csak rezisztens fajták alkalmazásával juthatunk el.

A TELEKI-család világraszóló tevékenységének megszűnése óta nem részesítjük kellő figyelemben az alanyfajták nemesítését. A Telekiek hagyatékát nem vizsgáltuk át, nem értékeltük. Az abban elheverő kincseket, lehetőségeket az NSZK-ban, Olaszországban és másutt fedezték fel és hasznosították (SO 4 stb.). Úgy véltük, hogy a B $\times$ R.T. hibrideken kívül az egyéb alanyfajtáknak a termelésből való nagyvonalú eltávolításával eleget tettünk a lelkiismeretünknek. Szükségesek lennének olyan új alanyfajták, amelyek nagyfokú filoxérezisztencia, mésztűrőképesség s a nemes fajtákkal való jó affinitás, jó forradási és gyökeresedési képesség mellett nagy vesszőtermést adnának, a vesszői korán fásodnának, rendszeresen jól beérnének s a levélfiloxérával szemben is rezisztenciával rendelkeznének. Ehhez ma már vannak újabb géntartalékaink (pl. az amurensis-hibridek stb.). Szükséges lenne államilag jobban ösztönözni az alanyfajták nemesítését.

Szükséges néhány szót fordítanunk a külföldön előállított új fajták és klónok hazai adaptációs lehetőségeire. Európában és az USA-ban az utóbbi 2 évtizedben számos olyan új bor-, csemege- és alanyszőlő-fajtákat, klónt állítottak elő, amelyek hazai kipróbálásával meggyorsíthatnánk a hazai fajtaszerkezet kialakítását. Ez a tevékenység már megkezdődött nálunk, vannak is eredményei (pl. Rajnai rizling klónok stb.), de nem elég tervszerű és koordinált. Létre kellene hozni a kutatóintézetek, egyetemek, állami gazdaságok szakértőiből egy olyan adaptációs bizottságot, amelyik a külföldi fajtákat feltárná, javaslatot tenne azok behozására, megvásárlására és üzemi kipróbálásra. Természetesen a karantén vizsgálatok módszeresebbé tétele és meggyorsítása, valamint a vírusmentesítés ebben a tevékenységben is nagyon fontos feladat.

Nagyon fontos kérdés: a nemesítési és fajtakutatói eredmények hogy realizálódnak a termesztésben?

Ha az államilag telepítésre engedélyezett fajták jegyzékét tekintjük át — kedvezően alakul a kép. Jelenleg 133 engedélyezett fajta közül választhatnak a termelők, amelyek közül 78 a magyar nemesítők által előállított fajta. Ha azonban a nemesített fajták területi arányát mérlegeljük, meg kell állapítanunk, hogy nem kielégítő a helyzet. A 180 000 ha-nyi összes szőlőültetvényből alig 2,5 ezer ha-nyi területen termesztik még azokat. Ebben közel 1000-1000 ha-ral részesednek Mathiász János és Kocsis Pál fajtái s csak néhány száz ha-on telepítették eddig az újabb, nagyobb értékű hibrideket.

Ennek az állapotnak legfőbb okai: az új szőlőfajták kis szaporítási rátája, a szaporítás szervezetlensége, az állami beavatkozás kisméretű hatékonysága, az ültetvények hosszú élettartama és ezzel összefüggésben a fajtaváltás lassúsága. A fajtaváltás és a fajtaszerkezet racionalizálása a szükséges előzetes üzemi fajtakísérletek után is évtizedeket vesz igénybe.

Ha a 133 fajta értékét egyenként és fajtatípus-csoportonként mérlegeljük, megállapíthatjuk, hogy azok általában az előző időszakhoz képest termelési és fogyasztási értékükben, termelési biztonságukban 20—30 %-kal növekedtek. Megállapíthatjuk azonban azt is, hogy a fehérborszőlő-fajták és a csemege-szőlő-fajták csoportja jobban megközelíti az igényeket és összetételében gazdagabb, mint a vörösborszőlő-fajták csoportja. Az utóbbi csoportban még hiányoznak a korai érésű, kíváló vörösbór-alapanyagot termő fajták. Ha a fehérbor- és csemege-szőlő-fajták 70—80 %-ban, a vörösborszőlő-fajták csak 50 %-ban elégíthetők ki a termelésfejlesztési célokat.

Korunkban alakult ki hazánkban, több más országot megelőzve, az új fajták értékelésének, továbbá a korszerű és racionális fajtaszerkezet kialakításának, a fajták területi arányosításának a módszere és gyakorlata. Ebben a MÉM hatósági eszközeivel sokat tett és sokat tesz. A kutatóhelyekkel és a kijelölt állami gazdaságokkal együttműködve létrehozzuk a központi és az üzemi törzstelep hálózatot, amelyek lehetővé teszik a fajtapolitika s a korszerű fajtaszerkezet megalapozását.

A fajták kívánatos arányú és ütemű szaporítóanyag-termesztése megkezdődött, de még kiépítésre vár. Nem lehetünk elégedettek a szaporítóanyag-termesztés teljesítőképességével. Kidolgozásra vár a fajták gyors szaporítási eljárása és annak a gyakorlatba való bevezetése. Ugyancsak jelentős feladat a fajták teljesítőképessége fenntartásának, vírusmentesítésének a megszervezése. Lassan, vontatottan halad ezeknek a feladatoknak a megvalósítása a gyakorlatban, pedig ez súlyos veszteségeket jelent a népgazdaságnak.

Összefoglalás

A kifejtett gondolatokat az alábbiakban összegezhetjük:

1. A szőlőtermesztés korszerűsítése, a nagyüzemi gépesített ipari jellegű szőlőtermelés létrehozása kapcsán a termelők, másrészt a hazai fogyasztók és az export-piacok, továbbá a kereskedelem igényének kielégítése szükségessé tette a hagyományos fajtaszerkezet felülvizsgálatát s a több irányú igényt kielégítő új fajtaszerkezet kialakítását.

2. Az új fajtaszerkezetben túlsúlyra jutnak a nagy termőképességű s egyben kiváló minőségű terméket adó, nagy termelési biztonságú, viszonylag korai érésű, jó cukor- és zamatanyag termelő, a nagyüzemi technológiára (gépesített szüretre) is alkalmas fajták.

3. A fajtaszerkezet (választék) további javításában a klíma és patorezisztenciával, nagyfokú toleranciával rendelkező, de minőségi terméket adó fajták gyorsabb terjesztése az egyik legfontosabb feladat. A vörösborszőlő-fajták nemesítését tovább kell fokozni, hogy a hazai viszonyok közt is lehetővé váljék nagy biztonsággal a minőségi vörösborok termelése. A külföldi fajták adaptációja, a klónszelekció szintén nagy lehetőségeket adhat a fajtaválaszték gyorsabb fejlesztésére.

4. Újra meg kell kezdeni, ill. intenzívebbé kell tenni hazánkban is az alanyfajták nemesítését.

5. Meg kell gyorsítani az új fajták elszaporítását s a fajtaváltás folyamatát. Ehhez alapvetően a központi és üzemi törzstelep-hálózat kiépítése, s a szaporítóanyag-termelés és ehhez kapcsolatan a vírusmentesítő állomások kifejlesztése szükséges.

6. Az előbbi pontokban javasolt intézkedések eredményeként a hazai szőlőtermelés kapacitását és biztonságát 80—100 %-kal is növelhetjük, s ezzel jelentősen hozzájárulhatunk a szőlőtermesztés fejlesztéséhez.